

УДК 38.22:005.342:004

Ільченко Вікторія Миколаївна

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри підприємництва та економіки підприємств
Університет митної справи та фінансів*

Ichenko Viktoriia

*PhD in Economics,
Associate Professor of Entrepreneurship and Business Economics
University of Customs and Finance*

Кисельов Владислав Русланович

*аспірант кафедри підприємництва та економіки підприємств
Університету митної справи та фінансів*

Kislov Vladyslav

*Graduate Student of the
Department of Entrepreneurship and Business Economics
University of Customs and Finance*

**ПІДТРИМКА СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ПІД ЧАС
ВІЙНИ ТА ПОДАЛЬША ВІДБУДОВА
SUPPORT FOR SOCIAL ENTREPRENEURSHIP DURING THE WAR
AND FURTHER RECONSTRUCTION**

Анотація. В статті досліджено значення соціального підприємництва в кризовий час для країни. Виявлено основні проблеми, пов'язані з впливом військової агресії на роботу соціальних підприємств. Встановлено взаємозв'язок економічних наслідків від епідемії COVID-19 та військової агресії. Виявлено масштабність від кризи у розрізі економічних, екологічних та демографічних аспектів. Виділено основні

етапи відбудови соціального підприємництва в Україні за часовими та змістовими критеріями. Охарактеризовано основні переваги та недоліки соціального підприємництва на сучасному етапі в контексті основних перспектив розвитку після його відбудови. Йдеться про те, що інтеграція України до вступу в ЄС означає не лише всебічну підтримку партнерів, але говорить про те, що перед країною стоїть виклик відбудови державних інституцій та інфраструктурного розвитку. Авторами визначається, що децентралізація допоможе Україні пройти шлях успішної післявоєнної відбудови та говориться, що міжнародна програма реконструкції повинна базуватися на тісній співпраці з органами місцевого самоврядування, бо соціальні підприємства забезпечують територіальний добробут, матеріальні цінності суспільства на певній території, цим самим розвиваючи її, не отримуючи прибутку, а працюючи для громад. В рамках дослідження автори виділяють, що підтримка соціального бізнесу органами місцевого самоврядування здебільшого здійснюється в межах програм підтримки середнього та малого бізнесу як в довоєнний час, так і зараз. Зазначається, що у процесі відбудови соціального підприємництва, допоможе співпраця з клаудплатформами, що проводять попередній аналіз проектів та відсів сумнівних проектів соціального підприємництва, а деякі з них лише зводять компанії та інвесторів, виступають єдиним власником частки інвесторів в профінансованому підприємстві. Проведено аналіз державної допомоги та діючих програм для підтримки соціальних підприємців під час військової агресії та у період відбудови. Запропоновано антикризові заходи подолання впливу негативних наслідків військової агресії для соціального підприємництва в Україні. Виділено подальший інтерес для досліджень.

Ключові слова: соціальне підприємництво, економічна криза, діджиталізація, модернізація виробництва, державна підтримка, волонтерство.

Summary. *The article explores the importance of social entrepreneurship in times of crisis for the country. The main problems associated with the impact of military aggression on the work of social enterprises are identified. The relationship between the economic consequences of the COVID-19 epidemic and military aggression has been established. The scale of the crisis in terms of economic, environmental and demographic aspects has been identified. The main stages of the restoration of social entrepreneurship in Ukraine according to time and substantive criteria are highlighted. The main advantages and disadvantages of social entrepreneurship at the present stage in the context of the main prospects for development after its restoration are described. It is said that Ukraine's integration into the EU means not only the full support of partners, but also the fact that the country faces the challenge of rebuilding state institutions and infrastructure development. The authors state that decentralization will help Ukraine to pass the path of successful post-war reconstruction and say that the international reconstruction program should be based on close cooperation with local governments, because social enterprises provide territorial well-being, material values of society in a certain territory. profit while working for communities. In the study, the authors point out that the support of social business by local governments is mostly carried out within the programs to support small and medium-sized businesses in the pre-war period and now. It is noted that in the process of rebuilding social entrepreneurship, cooperation with cloud platforms will help to conduct preliminary analysis of projects and screenings of dubious social entrepreneurship projects, and some of them only attract companies and investors, are the sole owner of investors in funded enterprises. Analysis was performed of state aid and existing programs to support social enterprises during military aggression and in the recovery period. anti-crisis measures to overcome the negative consequences of military aggression are proposed.*

Key words: *social entrepreneurship, economic crisis, digitalization, modernization of production, state support, volunteering.*

Постановка проблеми. Вже два з половиною роки поспіль Україна та світ долають наслідки епідемії, що спричинена коронавірусною хворобою SARS-CoV-2. Сама хвороба та заходи боротьби з нею призвели до численних втрат матеріальних та людських ресурсів. І тільки ми змогли втримати цей удар, вийти на підтримку стабільного функціонування хоча б соціально орієнтованих сегментів бізнесу та критичної інфраструктури, так з лютого 2022 року отримали новий виклик – вторгнення росії. Російська агресія повною мірою спричинила економічну кризу в країні, адже було зруйновано багато підприємств різного масштабу та форми власності, вбито багато мирного населення та паралізована логістика в країні. Розвиток соціального підприємництва був повністю пригальмований. Деякі соціальні підприємці змогли переглянути свої бізнес-моделі, перепрофілюватися та/або виїхати працювати на безпечних територіях. Проте, на превеликий жаль, більшість таких підприємств були змушені зупинити свою господарську діяльність. Державою були запропоновані різні програми підтримки, але для деяких соціальних підприємців ці точкові механізми не є доступними, а для інших вони є ризиковими. Тому на сьогодні питання подальшого розвитку соціальних підприємств – це питання їх власних можливостей та міжнародної підтримки, адже від діяльності соціального підприємства залежить не лише соціальна забезпеченість громадян, а й регіональний розвиток України, її ВВП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідниками, які вивчають проблеми та перспективи розвитку вітчизняних соціальних підприємств є: Ільченко В.М. [1], Корнецький А.О. [2; 5], Гончарова М.А. [2], питанням кризи в соціальному підприємництві приділено увагу в праці Антонюк Л. та Бочарнікова А. [3], а питаннями інноваційних платформ в

соціальному підприємництві займалися Шевченко О. М., Козак О. О. [7], Огородник В.О. [8].

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень економічної сутності, проблем функціонування та розвитку соціальних підприємств, питання впливу війни на роботу соціальних підприємств, гарантій безпеки, підтримки діяльності та подальшої відбудови потребують подальших та детальних досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблем, пов'язаних з впливом військової агресії на роботу соціальних підприємств та розробка можливих антикризових заходів подолання впливу негативних наслідків такої агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. 24 лютого 2022 року відбулася негативна історична подія – повномасштабне вторгнення росії до України. Під час військової агресії було вбито тисячі мирного населення (повної інформації з офіційних джерел наразі немає), а за різними підрахунками, близько 4 млн осіб вимушені були виїхати з нашої країни до країн Європейського Союзу, ще чверть населення стали внутрішньо переміщеними особами.

Все це являє величезну демографічну проблему, адже окрім того, що людям потрібно знайти прихисток, постає питання їх подальшого життя, а саме забезпечення базових потреб – освіта, лікування, харчування та працевлаштування. Крім того, наша країна потребувала розвитку соціального підприємництва і в довоєнний час, адже держава вже давно не повною мірою виконує соціальні функції [1].

Оскільки соціальне підприємництво являє собою систематичну, в тому числі інноваційну, господарську діяльність, яка передбачає розв'язання соціальних проблем [2, с. 12], то урядові та неурядові міжнародні організації висловлюють всебічну підтримку переселенців, проте, на теренах нашої держави, діяльність більшості соціальних

підприємств малого та середнього бізнесу призупинена через різні причини, серед яких пошкодження основних засобів виробництва внаслідок війни, неможливість доставки ТМЦ (відсутність логістичного зв'язку) та евакуація працюючого персоналу (звільнення, відпустки).

Зазначимо, що криза, спричинена в 2020 році на тлі COVID-19, на діяльності соціальних підприємств в нашій державі позначилася суттєвим зростанням додаткових витрат на господарську діяльність; проблемами, які пов'язані з транспортуванням співробітників на роботу та логістичними сполученнями (постачання та збут), а також певним колом фінансових проблем (скорочення основного капіталу, вилучення обігових коштів, скорочення штату та виплата заробітної плати в строк) [3].

Автори ототожнюють кризу, спричинену коронавірусною хворобою та кризу, що викликана російською агресією (на територіях, де не проводяться активні бойові дії). Таким чином, можна говорити, що наслідки військової агресії вдарили по економіці соціальних підприємств так само, як і коронавірусна хвороба, але за рахунок зменшення каналів збуту, порушення логістичного сполучення – відбулося ще більше скорочення обсягів виробництва, а на територіях з активними бойовими діями – підприємства зруйновані або пошкоджені.

На сьогоднішній день Україна активно рухається до вступу в ЄС. Це означає не лише всебічну підтримку партнерів, але говорить про те, що перед країною стоїть виклик відбудови державних інституцій та інфраструктурного розвитку, аби бути прийнятою до Євросоюзу.

Також автори визначають, що децентралізація, яка була проведена в країні раніше, допоможе Україні пройти шлях успішної післявоєнної відбудови. Адже міжнародна програма реконструкції повинна базуватися на тісній співпраці з органами місцевого самоврядування і тут варто говорити, що саме соціальні підприємства забезпечують територіальний

добробут, матеріальні цінності суспільства на певній території, цим самим розвиваючи її, не отримуючи прибутку, а працюючи для громад.

Варто зазначити, що вся допомога нашій державі має надходити у вигляді грантів, бо кредити мають стати лише на другий ряд (або ж мати ряд преференцій для соціального підприємництва).

Державна ж підтримка соціального підприємництва повинна знизити податкове навантаження на них, дозволити власникам не сплачувати ЄСВ, допомагати виплатами на найманих співробітників, надавати кредитні канікули не лише на воєнний час, але й на рік чи декілька років після його закінчення, розробити модель дистанційної роботи з метою безпеки громадян та економії енергоресурсів [4].

Іноді поняття «соціальне підприємництво» в суспільстві часто тлумачиться неправильно, через асоціацію з радянськими соціальними програмами, що призводить до низки непорозумінь. Це видно, зокрема, у тому, що коучами часто виступають люди, які до того часу займалися бізнесом без жодних контактів із соціальним підприємництвом. А успішні соціальні підприємці не розуміють своєї важливості та статусу і лише з часом дізнаються, що вони соціальні підприємці, а не філантропи, волонтери чи класичні бізнесмени [5]. Однією з головних переваг соціального підприємництва є його масштабність. За рахунок того, що в більшості випадків – це малі підприємства, то вони можуть швидко, без великих збитків мобільно реагувати на зміни та адаптуватися до них. Адже варто розглядати кризу не лише як де стимулятор розвитку, але як і нові можливості для розвитку. Саме серед антикризових засобів управління соціальним підприємством має бути зміна чи переорієнтація в стратегічному управлінні, діджиталізація бізнес-процесів, е-комерція, розвиток нових трендів [6, с. 62].

Відбудова соціального підприємництва в Україні, на думку авторів, має містити такі стадії як: збереження людського потенціалу, надання

гуманітарної допомоги та відновлення інфраструктури, інвестиції та розвиток робочих місць, модернізація виробничих процесів та спрощення технологічних процедур, інституційні реформи.

Відтак, починати відбудову соціального підприємництва потрібно з заходів, які спрямовані на збереження робочих місць та працюючого персоналу. Саме на цьому етапі необхідно узгодити економічні заходи воєнного стану з ризиками безпечної діяльності. Тут у прифронтових регіонах потрібно дбати про гуманітарну допомогу, забезпечення ліками, продуктами та паливом, а також займатися питаннями підтримки забезпечення зв'язку з іншими регіонами. Там, де можна більш безпечно працювати – займатися технічною та інфраструктурною відбудовою. Слід активно розробляти програми підтримки малого та середнього бізнесу, соціального підприємництва та працюючого персоналу.

На початковому етапі варто відразу створювати комітети, робочі групи та ради, що будуть у подальшому займатися питаннями відбудови країни. Необхідно визначити ряд зобов'язань й компетенцій, відношення в правовому полі до соціальних підприємців та визначити джерела та фонди надходження грошових коштів, підтримки підприємців.

На початкову стадію авторами пропонується відвести термін від тижня до одного місяця. Вже на іншій стадії, яка може тривати до шести місяців варто зосередити концентрацію уваги на відновленні критично необхідних за змістом своєї діяльності соціальних підприємств (які спрямовані на забезпечення найголовніших суспільних благ) та на наданні гуманітарної допомоги працюючим (з метою задоволення нагальних потреб народу та упередження голоду).

На цьому, скажімо, другому етапі, надходження грошових коштів варто спрямовувати на відбудову житла та забезпечення благ в ньому (водопостачання, опалення тощо). Вже потім налагоджувати дороги та

лінії зв'язку, аби соціальні підприємці могли мати логістичне сполучення як для постачання, так і для збуту.

Третя ж стадія, на нашу думку, може тривати від шести місяців до двох років. Ця стадія, безперечно, має бути державною. Йдеться про формування дієвої правової системи регулювання відносин у сфері соціального підприємництва, про розробку механізмів та важелів підтримки таких підприємців. На цій стадії від уряду країни залежить надзвичайно багато, адже йдеться про відновлення економічної системи в цілому. І саме тут, на думку авторів, може відбутися полегшення життя для соціальних підприємців (зменшення навантаження), адже до роботи активно почне долучатися традиційний бізнес.

На цьому етапі варто встановити дієвий контроль за процесом ціноутворення, аби традиційний бізнес не зміг «задушити» соціальних підприємців, які не мають на меті отримання прибутку та мають набагато менший вплив на ринкову інфраструктуру і споживачів. При цьому, варто досягти балансу з кінцевими ТМЦ, аби забезпечити весь споживчий сегмент. Бюрократизм та подібні йому процедурні рішення треба мінімізувати.

Для швидких закупівель, як сировини, так і засобів виробництва пропонується проводити швидкі тендерні торги та використовувати процедуру відкритого контрактування.

На четвертій стадії, яка має тривати в середньому 3-5 років потрібно подбати про залучення іноземних інвестицій та модернізації систем виробництва, екологізацію виробничих процесів. Це може означати не лише проведення інституційних змін та реформування, а й розвиток ринку енергоресурсів та землі. Також це є пристосування вітчизняної інфраструктури до євrorинку з технічними та технологічними перебудовами, конкурентними перевагами. У глобальному ж сенсі, не можна обійти осторонь питання зменшення енергозалежності та

концентрувати зусилля на використанні природо-ресурсного потенціалу. Окрім економічного сегменту питань, це дозволить вирішити демографічні проблеми та повернути евакуйованих осіб до своїх осель.

Також на цій стадії та у подальшому авторами пропонується всебічна розбудова великих пошкоджених міст України, концентрація основних соціальних підприємств у великих регіонах, а вже у менших містах та селах – створення соціальних філій, цим самим вирішуючи регіональну розгалуженість. Варто зазначити, що допоможе співпраця з клаудплатформами, що проводять попередній аналіз проектів та відсів сумнівних проектів соціального підприємництва, а деякі з них лише зводять компанії та інвесторів, треті, навпаки, виступають єдиним власником частки інвесторів в профінансованому підприємстві [7, с. 45]. Комісія таких платформ складає в середньому 5-10 % від суми проекту. Ключовими перевагами буде вважатися [8, с. 103]: демократизація, інновації та створення прозорого механізму фінансування.

Попри важкий час в процесі відбудови для соціальних підприємців, як ні для кого іншого, постає необхідність на всіх стадіях відбудови подбати про заохочення, мотивацію та освіту персоналу. Окрім вітчизняних освітніх систем та центрів, пропонується залучати персонал зарубіжних університетів та міжнародних організацій за напрямом соціального підприємництва. Це дозволить, окрім концентрації ресурсів в провідних галузях, ще й залучити іноземний досвід соціального підприємництва.

В умовах кризи варто зосередитися на аспектах, які важливі для виживання бізнесу. Необхідно консолідувати зусилля для мінімізації негативних наслідків економічної кризи та недопущення закриття соціальних підприємств. Тому Українська соціальна академія надає підтримку, якої сьогодні потребують соціальні підприємці – проводять навчання на безкоштовних освітніх курсах для понад ста осіб: як почати

соціальний бізнес, як адаптуватися до нових економічних реалій, як розробити ефективну стратегію продажів та розвитку бізнесу. Головна ідея – навчити не здаватися, а боротися з тимчасовими труднощами [9].

На сьогоднішній день, автори виділяють найголовніші проблеми, викликані війною – це витрати на утримання персоналу, на комплектування сховищ, на транспортування працівників, відчутною також є сплата за орендні платежі, адже відбувається скорочення виробництва, також проблеми зі збутом та, як наслідок, відсутність оборотних коштів. Підтримка соціального бізнесу органами місцевого самоврядування здебільшого здійснюється в межах програм підтримки середнього та малого бізнесу [10].

Зв'язок проблем та поради до їх вирішення, автори розподілили в таблиці нижче:

Таблиця 1

Проблеми для соціальних підприємців, що викликані війною та поради щодо їх вирішення

№ п/п	Проблема, викликана війною	Державна підтримка	Що роблять СП
1	Додаткові витрати (забезпечення працівників засобами особистої гігієни та транспортом)	Державна програма «Підтримка малого і середнього бізнесу»	Пошук додаткових джерел фінансування (гранти, іноземні інвестиції тощо) впровадження додаткових форматів роботи та розробки нових товарів та послуг для оплати заробітної плати та додаткових витрат
2	Неможливість виплати заробітної платні та скорочення штату		
3	Транспортування працівників підприємств на роботу та постачання товарів або сировини з закордону	—	Партнерські стосунки з іншими соціальними підприємствами в Україні та закордоном
4	Орендні платежі	Державна програма «Кредитні канікули»	Пошук додаткових джерел фінансування; платформа Patreon (грошові пожертвування), впровадження додаткових форматів роботи та розробки

			нових товарів та послуг
5	Проблема зі збутом товарів	_____	Розвиток діджитал-маркетингу (налагодження продажів через сайт, Instagram, Facebook, email), налагодження кур'єрської служби доставки
5	Відсутність оборотних коштів	Державна програма «Кредитні канікули»	Перегляд бізнес-моделі, пошук додаткових джерел фінансування (гранти, іноземні інвестиції, кредитні кошти тощо)

Джерело: створено авторами на основі джерел [1-6]

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Більшість проблем соціального підприємництва на сьогоднішній день, зосереджено навколо уряду. Саме від державних механізмів та програм підтримки буде залежати те, як швидко та в яких масштабах пройде післявоєнна відбудова соціального підприємництва в Україні. Проте події, які сьогодні відбуваються, являють собою унікальну можливість для трансформації інституцій в країні. За результатами етапів відбудови, що запропоновані авторами, наша держава має отримати окрім сучасної інфраструктури та модернізації виробничих систем в соціальному підприємстві, приплив зарубіжних інвестицій. Питання підтримки соціального підприємництва неурядовими організаціями вітчизняних та зарубіжних представництв являє собою інтерес для подальших досліджень.

Література

1. Ільченко В.М. Інновації як концептуальна основа соціального підприємництва в Україні. Приазовський економічний вісник: електронний науковий журнал. 2022. №1 (30).
2. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак

- Н.Є., Туманова А.А. К: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с. С. 12.
3. «Соціальне підприємництво в Україні в часи COVID-19 через призму гендерної рівності» автори проєкту Антонюк Л. та Бочарнікова А. // Дослідження підготовлено завдяки фінансовій підтримці Європейського Союзу у рамках проєкту стипендіальної програми Eastern Partnership Civil Society Fellowship 2020. URL: http://womensleague.org.ua/Uploads/aadmin/doslidzhennya_sp_covid19_period.pdf?%24web_only=true&_branch_match_id=896483067305150245&utm_medium=marketing
 4. Бізнес під час коронавірусу: як вижити в умовах карантину. URL: <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pidchas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu>
 5. Корнецький А. Соціальне підприємництво: Ефективний інструмент подолання соціальних викликів в Україні? URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidprijemnytstvo-efektyvnyu-instrument-%20podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/
 6. Гейко Т. Ю. Пріоритети розвитку підприємництва в Україні в умовах пандемії COVID-19 та в посткарантинний період. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2020. № 2 (73). С. 62–71. URL: http://journals.uran.ua/vsed_oneu/article/view/219796/219516
 7. Шевченко О. М., Козак О. О. Розвиток краудфандингу в умовах цифрової трансформації економіки України. Ефективна економіка. 2019. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/45.pdf
 8. Огородник В.О. Краудфандинг як інноваційний інструмент модернізації національної фінансово-інвестиційної системи. Науковий вісник Ужгородського університету. 2014. Вип. 3 (44). С. 103-105.

9. Фарат О.В., Косовська В.В. Проблеми соціального підприємництва під час пандемії. Економіка та суспільство. Електронний журнал. 2021. № 31/2021.
10. Соціальне підприємництво в Україні EU4YOUTH - Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні Аналітичний звіт 2020 р. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf

References

1. Ilchenko V.M. Innovatsii yak kontseptualna osnova sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini. Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk: elektronnyi naukovyi zhurnal. 2022. №1 (30).
2. Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin. Posibnyk / Svynchuk A.A., Kornetskyi A.O., Honcharova M.A., Nazaruk V.Ia., Husak N.Ie., Tumanova A.A. K: TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI», 2017. 188 s. S. 12.
3. «Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini v chasy COVID-19 cherez pryzmu hendernoi rivnosti» avtory proiektu Antoniuk L. ta Bocharnikova A. // Doslidzhennia pidhotovleno zavdiaky finansovii pidtrymtsi Yevropeiskoho Soiuzu u ramkakh proiektu stypendialnoi prohramy Eastern Partnership Civil Society Fellowship 2020. URL: http://womensleague.org.ua/Uploads/aadmin/doslidzhennya_sp_covid19_period.pdf?%24web_only=true&_branch_match_id=896483067305150245&utm_medium=marketing
4. Biznes pid chas koronavirusu: yak vyzhyty v umovakh karantynu. URL: <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pidchas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu>

5. Kornetskyi A. Sotsialne pidpriemnytstvo: Efektyvnyi instrument podolannia sotsialnykh vyklykiv v Ukraini? URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvo-efektyvnyy-instrument-%20podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/
6. Heiko T. Yu. Priorytety rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini v umovakh pandemii COVID-19 ta v postkarantynnyi period. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. prats. Odesa: Odeskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet. 2020. № 2 (73). S. 62–71. URL: http://journals.uran.ua/vsed_oneu/article/view/219796/219516
7. Shevchenko O. M., Kozak O. O. Rozvytok kraudfandynhu v umovakh tsyfrovoi transformatsii ekonomiky Ukrainy. Efektyvna ekonomika. 2019. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/45.pdf
8. Ohorodnyk V.O. Kraudfandynh yak innovatsiinyi instrument modernizatsii natsionalnoi finansovo-investytsiinoi systemy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. 2014. Vyp. 3 (44). S. 103-105.
9. Farat O.V., Kosovska V.V. Problemy sotsialnoho pidpriemnytstva pid chas pandemii. Ekonomika ta suspilstvo. Elektronnyi zhurnal. 2021. № 31/2021.
10. Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini EU4YOUTH - Rozkryttia potentsialu molodykh sotsialnykh pidpriemtsiv v Moldovi ta Ukraini Analychnyi zvit 2020 r. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf